
ontológiára várva

NYÍRI KRISTÓF

„Abban áll az ellentét, hogy »vagy-vagy« formájában vannak-e felvetve az életproblémák, vagy pedig »így is-úgy is« az igazi kifejezése annak, ha az utak egyszer elválni látszanak.”

Lukács

Szeretnék a várakozás ama csendjében, mely Lukács György *Ontológiájának teljes közzétételét most megelőzi** két filozófiai tényre emlékeztetni. Az első, hogy minden filozófia összefügg, és pedig *logikailag közvetlenül* függ össze, korának történelmi valóságával. A második, hogy a filozófiai alapkérdésre, az emberi szabadság lehetőségének kérdésére adott válasz csak *szélsőséges* lehet. És hadd fűzzek e tényekhez néhány megjegyzést.

*

A filozófiai gondolat korhelyzetfüggő voltáról páratlanul kihívóan értekeznek a *Történelem és osztálytudat*, Lukács fiatalkori főműve. Lukács itt egyfelől általános metafizológiai elméletet fejt ki, amennyiben Marx nyomán rámutat, hogy valamely filozófiai tétel igazságának kérdését csak az adott kor valóságának vonatkozó történelmi-politikai állásfoglalás keretei között lehetséges megválaszolni, másfelől viszont *állást is foglal* kora, a húszas évek valóságát illetően. Tekintsük a metafizológiai mozzanatot. Lukács nem pusztán azt állítja, hogy minden filozófia *kifejezi* a társadalmi létet, melyből sarjad, hogy tehát társadalmi alapjaiból *érthető meg*. Alapvető belátás ugyan, hogy nevezetesen *szabadság* és *szükségyszerűség* fogalmi összeegyeztethetlensége a polgári társadalom tagjainak ellentmondásos léhelyzetében gyökerezik. A polgári fejlődés kibontakozásával az ember egyre inkább képes természeti-társadalmi környezetének résztotalitásait tudatosan ellenőrizni, szabadsága ennyiben

valós; elidegenedett világának egészét azonban képtelen uralni, vak szükségyszerűség rabja. E konfliktus filozófiailag újratermelődik abban az antinomikus érvelésben, mely szerint egyfelől kénytelenek vagyunk az emberi akarat, a választás szabadságát feltételezni, hiszen ellenkező esetben az *erkölcsi felelősség* fogalma értelmét veszítené, másfelől viszont el kell ismernünk, hogy az ember, mint a természet része, a természettörvényeknek alávetett, s így minden szabadsága látszólagos, választásai eleve meghatározottak. Feloldható az antinómia? A kérdésre csak *tapasztalati* választ adhatunk, ez Lukács metafizikai elméletének alapfelismerése. Ha az ember a társadalom idegen valóságának kiszolgáltatott marad, az antinómia megőrzi érvényességét, a szabadság a szükségyszerűség puszta aspektusa lesz. Ha ellenben az ember történelmének urává válik, ha szabadságának látszatát semmi nem törli meg, akkor szabadsága immár nem látszat, az antinómia szertefoszlik, a szabadság mozzanata átfogó. A filozófia alapproblémái tapasztalati problémák, mert tapasztalati kérdés az, és történelem itt a tapasztalat közege, hogy a problémák *megoldhatóak-e*. A *Történelem és osztálytudat* megírásának idején Lukács úgy látta, hogy a kérdés már eldőlt, küszöbön áll a világforradalom: az emberiség a szabadsághoz vezető útra lép, a természet, mely itt eleve *társadalmi*, maga is a szabadság szinterévé lesz, a filozófia ellentmondásai feloldódnak. A késői ontológiai program — melyet a *Történelem és osztálytudat* metafizikai szemlélete alapján töreksem megítélni — ennek az álláspontnak egyfajta visszavétele.

Ontológiának hagyományosan a lét filozófiai elméletét nevezik, annak leírását, hogy a világban mi van és mi nincsen, és hogy ami van, az hogyan van. Minél inkább lehetségesnek tartja valamely ontológiai felfogás a lét alapvonásainak a társadalmi lét alapvonásaitól független tárgyalását, annál borúlátóbban kell megítélnie az emberi szabadság kilátásait. A valóság „talán legfontosabb immanens ontológiai meghatározottságának” Lukács a „megfellebbezhetetlen éppígy-létet” [H 414] tartja, és ennek megfelelően olyan ontológiát igényel, „amely a természet objektív valóságában reális bázist talál a társadalmi lét számára, s amely ugyanakkor képes arra, hogy ezt a társadalmi létet a természet ontológiájával való egyidejű azonosságában és különbözőségében ábrázolja” [H 89]. A természet objektív valósága az emberi lehetőségek objektív korlátozottsága. Lukács új ontológiájának alapvető tétele azonban éppen az, hogy szabadság és korlátozottság *összeegyeztethető*. A társadalmi lét modellje a *munkafolyamat*, s a legegységesebb munkaaktus is, fejti ki Lukács, tudatos emberi választás és természeti-oksági összefüggések *egysége*. „A munka teleologikus tételezésekből áll, amelyek mindenkor oksági sorokat hoznak működésbe... Minden társadalmi gyakorlat... egyesíti magában ezt az ellentétességet... A társadalomban élő ember e feloldhatatlan helyzetéből vezethető le annak a komplexusnak minden reális problémája... amelyet szabadságnak szoktunk nevezni.” [ont 734] Szabadság és szükségyszerűség így nem zárják ki egymást, ellenkezőleg, „a társadalmi létben ellentmondásos-elválaszthatatlan módon” *egységet* alkotnak [ont 740]. — Mit jelent ez az egység? Mit mond ki Lukács? Jegyzetem második témájára térek itt át.

A szabadság fogalma, ahogy számunkra ez a fogalom megjelenik, üres volna, ha nem léteznék szükségyszerűség. Vannak meghatározások, me-

lyek nem értelmezhetők ellentétüktől függetlenül. Hegel fogalmazásában: „éppen amennyiben az egyes tartalom a mást magából *kizárja*, azáltal vonatkoztatja magát a másra, bizonyul *önmagán túlmenőnek*, a mástól függőnek, általa közvetítettnek, önmagában a mást tartalmazónak. A *közvetlenül egyes* eszerint *legközelebbi igazsága* a másra vonatkozás. E viszony meghatározásait nevezik *reflexiós meghatározásoknak*.” [Enc. § 419] Azt, hogy Hegel felfedezte és gondolkodásának középpontjába állította a reflexiós meghatározásokat, Lukács „filozófiailag forradalmi tettnek” [H 406], ontológiailag alapvetőnek látja, amennyiben „a másra való vonatkoztatottság feloldhatatlan realitásáról” [H 407] beszél. — Ám mondjuk ki: ha igaz is, hogy szabadság és szükségszerűség reflexiós meghatározások, ez *nem* jelenti azt, hogy *átmennek egymásba*, és azt sem, hogy logikailag *egyenrangúak*. Ha szabadság és szükségszerűség együtt lépnek fel, a szükségszerűség mozzanata átfogó. Marx figyelmeztet arra, hogy a „dialektika határai megállapítandók”, hogy a dialektika „nem szünteti meg a reális különbséget”. A szabadság azon birodalma, mely, a *Tőke* harmadik kötete szerint, csak a szükségszerűség birodalmán, annak határai közé szorítva virágozhat fel, a szükségszerűség által *átítatott* — nem a szabadság *kiteljesedett* birodalma, melynek lehetőségére a fiatal Marx még rákérdezett; nem a szabadság és szükségszerűség közötti ellentét igazi feloldásának színtere.

Lukács tulajdonképpeni, mély mondanivalója, a megfellebbezhetetlennek megfellebbezhetetlenként való filozófiai észrevevése és a fogalmi keret között, melyben mondanivalóját kifejti, feszültséget érezek tehát. Hiszen a munkaaktusban a szabadság objektív mozzanata nem fedezhető fel. A szabadságot csak ember és társadalom viszonyának radikális megváltozásában kereshetjük. Minden nem-forradalmi szabadságfilozófiára áll az, amit Lukács annak idején a kanti etikával kapcsolatban mondott, hogy ti. abban „a szabadság a belső tényállások *megítélésének szempontjává* lesz, melyek valamennyi okukkal és következményükkel együtt, még ami az őket létrehozó pszichológiai elemeket illeti is, maradéktalanul alá vannak vetve az objektív szükségszerűség fatalisztikus mechanizmusának” [ut I. 324]. A munka, a nyelv, a gondolkodás, a mindennapi vagy tudományos élet elemzése csak arra képes, hogy az emberi tevékenységet nem-emberi, természeti elemekre lebontsa; megmutassa, hogy a célkitűző tevékenység látszata mögött természeti beidegzések sziklaalapzata nyugszik (bárha a reakciókat itt már nem annyira természeti objektumok, mint sokkal inkább a *belső alakulástörvényekkel* rendelkező, emberlétrehozta *objektívációk*, elsősorban a *munkaeszközök* és a *nyelv*, váltják ki); igazolja, hogy tulajdonképpeni emberi autonómia nincsen. És ha úgy látszik, aminthogy tapasztalatilag úgy látszik, hogy a filozófiai szabadságfogalmat üresnek, idealisztikus kimérának, végletes utópiának kell minősítenünk, csak a határokat mossa el, ha a társadalom természettörténetének ontológiai leírásától az emberi szabadság dedukcióját reméljük.

*A Luchterhand-kiadó későbbre igéri az *Ontologie des gesellschaftlichen Seins* teljes kiadását; először részletenkénti megjelentetését tervezi. Már tavaly szeptemberben közzétette a mű egy terjedelmes fejezetét, *Zur Ontologie des*

gesellschaftlichen Seins. Hegels falsche und echte Ontologie címmel (Sammlung Luchterhand 49). A fejezet magyarul is megjelent („Az igaz és a hamis Hegel ontológiájában” [H], *Magyar Filozófiai Szemle*, 1971/1—2 és 1971/3—4). — „Az emberi gondolkodás és cselekvés ontológiai alapzatai” címmel közzétett előzetes összefoglaló előadás (*Magyar Filozófiai Szemle*, 1969/5 [ont], újranyomatva az *Utam Marxhoz* [ut] II. kötetében) már korábban tájékoztatói lehetőséggel szolgált.